

СЛИЧНО И СУПРОТНО

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КОМУНИКАЦИЈСКЕ СТРУКТУРЕ МАГИЈСКОГ МИШЉЕЊА У НАРОДНОЈ МЕДИЦИНИ*

Највећи део народне медицине Срба је првенствено заснован на магијском поимању стварности и у непосредној је вези са митовима и ритуалима, односно са магијским и митским формама мишљења и деловања. Магијско мишљење на којем је базирана народна медицина поседује јасно уочљиву структуру, до које је могуће dospети на објективан и научно утемељен начин. Неки од најзначајнијих аспеката ове базичне структуре биће представљени на примеру етнографске грађе из области Тамнаве.

Кључне речи: магијско мишљење, народна медицина, јединствена базична структура, нови приступ, непосредна етнографска грађа.

Уводни осврт. У претходним радовима представљен је структурни модел дефинисан синтагмом *примарна структура мишљења* – у смислу универзалног обрасца¹ који се манифестује кроз разне феномене из области културе: од ритуала и митова, до мисаоних игара, језика и логике итд.

Наведена примарна структура мишљења базира се првенствено на два, уочена модела: на тзв. *примарном језичком* и *примарном логичком моделу*, који су међузависни и заједно формирају јединствени систем.²

Другим речима, досадашња истраживања уочила су манифестно присуство сродних структурних образаца у – ритуалу литијског опхода (и другим сложеним обредима), најсложенијим српским митовима, систему главних митских бића српске народне религије, у бајци (у глобалном смислу, као и у конкретним српским бајкама) итд.³ На сличан начин, аналогни обрасци уочавају се и у непосредној вези са структуром магијског мишљења, као специфичног логичког модела који се налази у основи ритуалног мишљења (у ширем контексту), а пре свега у основи идејних концепција традиционалне народне медицине.

У овом раду, структурне и семантичке особености магијског мишљења ће се посматрати у општем смислу, али ће бити представљене и разматране на примеру конкретне етнографске грађе из области Тамнаве (илустративни узорак). Ова грађа је – у основним цртама – изнесена у раду *Прилог проучавању народне медицине у области Тамнаве*.⁴

*Текст је резултат пројекта бр. 147020: *Србија између традиционализма и модернизације: Етнолошка/антрополошка проучавања културних процеса у Србији*, који финансира МНЗЖС РС.

¹ Видети у: Ивица Тодоровић, *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*, Посебна издања Етнографског института САНУ 53, Београд, 2005; И. Тодоровић, *Митска истина Срба – анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа*, Звоник, Београд, 2005; И. Тодоровић, *Опште одређење бајке на примеру српске грађе – дипломски рад*, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију, Београд, 1996. В. и ауторове радове објављене у Гласнику Етнографског института САНУ и Етно-културолошком зборнику.

² В. пре свега: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, поглавље VIII; И. Тодоровић, *Митска истина Срба*, поглавље VII.

³ В., осим набројаних радова, И. Тодоровић, *Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије – Митска бића Тамнаве*, Гласник Етнографског института САНУ LI, Београд, 2004.

⁴ И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине у области Тамнаве*, Гласник Етнографског института САНУ L-LI, Београд, 2003.

Наиме, систем мисаоних образаца на којем је заснована традиционална народна медицина магијског предзнака поседује јасно уочљиву базичну структуру, до које је могуће доћи на непосредан и научно утемељен начин.⁵

Структура специфичне *магијске логике* ће на овом месту бити приказана у крајње сажетом виду – заснивајући се на резултатима ранијих истраживања – при чему се неће поново презентовати и образлагати проблематика (у вези са *универзалном примарном структуром мишљења* и одговарајућим моделима, односно њиховом применом у методолошке сврхе) изнесена и образлагана у претходним радовима.⁶ У том смислу, и овај рад треба посматрати превасходно као наставак ранијих истраживања и студија, са којима чини јединствену и недељиву целину. Поновно изношење и разматрање ове сложене проблематике (везане за поменуте концепте универзалне примарне структуре мишљења и примарног језичко-логичког модела) разводнило би и оптеретило овај текст, посвећен првенствено разматрању структуре магијског мишљења, на примеру семантичких синтагми из корпуса српске народне медицине.⁷

Услед коришћења симбола и формула, као и инсистирања на одговарајућој знаковној сажетости текста (који се, дакле, позива на претходна истраживања и резултате) рад комуницира на нивоу који није сасвим уобичајен у тзв. друштвено-хуманистичким наукама, што – уколико се тексту не приступи на правилан начин – може изазвати тешкоће у разумевању.

Општи семантички оквири магијског мишљења – сажети пресек и карактеристичне одреднице. Основни значењски оквир, неопходан за поимање магијског чина и одговарајућег начина мишљења, може се сагледати као систем који почива на неколико базичних категорија (које се могу формулисати уз помоћ следећих терминолошких одредница): 1) просторно-временски континуум (као „подлога”, односно преносник, магијског чина), 2) физичко-енергетска основа и 3) тоталитет стварности базиран на релацији онострано-онострано.⁸

Простор и време као медијални магијски објекти. За спровођење магијског чина неопходно је постојање специфичних (и издвојених) временских и просторних „тачака” које потенцирају испољавање и пренос магијске енергије. Рецимо, такав карактеристичан *медијални објекат* представља раскршће: на пример, врачара намени жени чија је крава уврачана припремљену „белегу” да је баци на раскршће⁹; чини су се скидале на раскршћу у глуво доба ноћи (које представља карактеристичан *временски*

⁵ У контексту овог истраживања, в. рецимо следеће радове: Љубомир Андрејић, *Прилог библиографији народних медицинских обичаја код југословенских народа*, Етноантрополошки проблеми, Монографије – књ. 10, Београд, 1990; Сребрица Кнежевић, *Здравље и болест – обрасци традицијске културе*, За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе, VI научни скуп – Рајачке пивнице, Зајечар, 1999; Маја Живић, *Магијска заштита и лечење магијом*, За здравље – из историје народне медицине и здравствене културе, VI научни скуп Рајачке пивнице, Зајечар, 1999; Џејмс Џорџ Фрејзер, *Златна грана*, БИГЗ, Београд, 1977; Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996; Љ. Раденковић, *Народне басме и бајања*, Група издавача, Ниш, 1996; Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Просвета – Ниш, Балканолошки институт САНУ, Ниш, 1996; Бранко Ћупурдија, *Аграрна магија у традиционалној култури Срба*, Етнографски институт САНУ – посебна издања 23, Београд, 1982; Бронислав Малиновски, *Магија, наука и религија*, Просвета, Београд, 1971 итд.

⁶ В. претходне напомене.

⁷ Осим тога што је резултат пројекта Етнографског института САНУ, овај рад је такође део и широко конципираног ауторског пројекта са општим насловом *Базични обрасци и митско-ритуални системи духовне културе Срба – у контексту разматрања универзалне структуре мишљења*, који је замишљен као тротомна целина, и чија су прва два дела већ објављена („Ритуал ума” и „Митска истина Срба”).

⁸ Овде је реч, наравно, о најопштијем *радном* моделу, прилагођеном циљевима рада.

⁹ В. у: И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине...*, 141. О раскршћу у ширем контексту в.: Сретен Петровић, *Митологија раскршћа*, Српска митологија IV, Просвета, Ниш, 2000.

медијални оквир)¹⁰; онај ко жели да скине чини мора да скине све са себе и да то остави на раскршћу¹¹ (по принципу да слично производи слично – скидање одела је аналогно скидању чини) итд. С друге стране, типичне временске одреднице, погодне за спровођење магијског чина, јесу: глуво доба ноћи, млад месец или „месец у опадању” итд.

Физичко и енергетско преношење магијске силе. Магијска сила се може преносити и физичким и енергетским путем, односно контактом. *Нагаз* (када се нагази уврачани предмет) је, рецимо, карактеристични *физички контакт* којим се преносе чини¹²; исто тако – *поглед* (урокљивог човека) или *намигивање* бивају врло ефикасни (са становишта магијског поимања стварности) када је реч о преношењу магијске силе у енергетском смислу.¹³

Контакт са оностраним. Највећи број облика магијског мишљења и одговарајуће ритуалне праксе заснивају се на контакту са *оностраним* (који може бити манифестне и латентне природе). Ови облици магијског мишљења најчешће полазе од представљања оностраног у контексту „изокренутости” тј. супротности *оног света* у односу на *овај свет*.¹⁴ „Обратним” понашањем, односно ритуалном метатезом (обрнутошћу и изокренутошћу) обредни чин приближава субјекат магијског акта (као и целу магијску ситуацију) оностраном свету и одговарајућим „правилима понашања”, чиме се успоставља комуникација са натприродним бићима из подручја оностраног, а овај начин мишљења налази се на прелазу између магијског и религијског поимања стварности.¹⁵

Опште одређење. На основу доступних чињеница можемо прихватити становиште да магија – као феномен – „никад није 'настала', она никад није створена или измишљена”, већ је свака магија од почетка била „значајно својство ствари и процеса који животну интересују човека, а ипак измичу његовим нормалним рационалним настојањима”, а „чини, обред и ствари којима они управљају истог су трајања”.¹⁶ У ствари, магијско мишљење – базирано на основним начелима функционисања људског ума (као што се можемо уверити на основу низа примера) почива на иницијалној идеји да се на стварност може утицати једнострано, ритуално кодификованим деловањем на примарну супстанцу, односно на енергију која се налази у основи целокупне стварности. Када се основним постулатима магијског мишљења придода систем веровања у натприродна бића на чију се вољу не може утицати сасвим једнострано – добија се усложњени идејни комплекс магијско-религијског типа, који подразумева двосмерну комуникацију, односно дејство и оностраног (у позитивном, али и негативном смислу), за разлику од, редуковано осмишљеног, базичног магијског идејног комплекса који подразумева само једносмерну акцију којом се делује на

¹⁰ И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине...*, 140.

¹¹ Исто, 140.

¹² В. примере у: исто, 145.

¹³ В. примере у: исто, 138-139 и 144-145.

¹⁴ У циљу представљања *оностраног* (и одговарајуће комуникације) – „истичу се она обележја која су хтонски означена, или се прибегава понашању које је супротно уобичајеном (јер се онај свет замишља као 'преврнути' овај свет, па је тамо све супротно од онога што важи за живе)” (Љ. Раденковић, *Народна бајања код јужних Словена*, 61). На сличним замислима заснива се низ митских мотива, а између осталог, на пример, и митска идеја по којој „живи не виде мртве исто тако као што мртви не виде живе” (Vladimir Prop, *Historijski korijeni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, 115) – с чим је у вези и мотив слепоће многих митских бића из бајки и митова (на пример, вештице и киклопа; в. у: исто, 114-119).

¹⁵ Бронислав Малиновски закључује да је магија „увек потврда човекове моћи да може произвести извесне одређене ефекте помоћу одређених чини и обреда”, док у религији „с друге стране имамо читав натприродни свет вере; храм духова и демона, благотворна моћ тотема, духови чувари, племенски светац, визије о будућем животу – то је за примитивног човека друга натприродна стварност” (Б. Малиновски, н.д., 153).

¹⁶ Б. Малиновски, н.д., 75.

претпостављену енергетско-психичку основу стварности, подложну манипулацији у складу са вештином магијског практиканта.¹⁷

Примарни логички модел као основа магијског мишљења. Користећи се резултатима претходних истраживања, у анализи бајке (као једне врсте архетипског израза митског мишљења, које непосредно кореспондира са магијским мишљењем)¹⁸ могу се применити два основна аналитичка система. Први, који (у одговарајућем формулационо-терминолошком контексту) обухвата констатовање и представљање *стања* (С) и *дешавања* (Д), односно статичког и динамичког аспекта – базира се на *примарном логичком моделу*. Други – који обухвата констатовање и представљање *функција* (ко / што / шта), *мотива* (какво / колико / како) и *координатног система* (где / када / куда) – базира се на *примарном језичком моделу*.¹⁹

Слично као и приликом разматрања бајке – односно митског мишљења – и магијско мишљење, оваплоћено преко одговарајућих магијских радњи, може се анализирати и представити као феномен заснован на поменутом примарном логичком моделу. Наиме, основни принципи магијског мишљења, односно магијских радњи, могу се свести на следеће идеје, које су у непосредној вези са основним одредницама што формулишу логички концепт *суда*, као базичне категорије мишљења: 1) *слично производи слично* [или – базирано на истом основном принципу – 1б) *слично потиरे слично*, 1в) *супротно изазива супротно* и 1г) *супротно потире супротно*] – што је у вези са релацијом примарног логичког модела *исто (једно;теза) – различито (друго;антитеза)*; 2) *оно што је једном било у контакту увек остаје у контакту* (временски аспект наведеног принципа)²⁰, тј. 2б) *део представља (заменеује) целину* (просторни аспект) – у вези са општим принципом тј. релацијом *универзално – партикуларно*; 3) магијско мишљење је усмерено на *изазивање* одређеног резултата, или, с друге стране, на *потирање* извесног дејства (најчешће у вези са заштитно-лекарском функцијом) – а такође (3б) магијске радње, у општем вредносном смислу, могу бити усмерене на добробит (позитивни циљеви – тзв. „бела магија”) и на штету (негативни циљеви – тзв. „црна магија”), што је, све заједно, засновано на општем принципу, односно релацији *афирмативно – негативно*; 4) одређујући магијски идејни принцип је, за разлику од религије односно одговарајућег принципа, базиран на идеји о нужном успеху магијског чина – уколико се све ритуалне радње обаве онако „како је прописано”, док се – с друге стране – религија (у свом чистом тј. идеалтипском облику) заснива на двосмерној комуникацији где су *жртва* и *молитва* (или религијски *ритуал*) усмерени ка натприродном бићу које *може* али и *не мора* да одговори потврдно, тј. од чије воље зависи резултат²¹. Према томе, у овом случају функционише основни принцип тј. релација *нужно* (аподиктичко) – *могуће* (проблематичко), што је такође једна од кључних релација наведеног примарног логичког модела.²²

У складу с претходним идејним начелима функционише целокупно магијско мишљење, користећи се превасходно базичним акционим чиновима: 1) делатним, 2) вербалним и 3) мисаоним чином. Другим речима – ритуалну радњу (делатни чин) прати изговарање одређене магијске формуле (вербални чин) и одговарајуће ментално стање

¹⁷ В. у: И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине...*, 153.

¹⁸ В. И. Тодоровић, *Опште одређење бајке на примеру српске грађе*.

¹⁹ О *примарном језичком моделу* в. пре свега у: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, поглавље VIII.

²⁰ Већ је Фрејзер уочио да „ако анализирамо мисаоне принципе на којима се заснива магија, вероватно ћемо наићи да се они свODE на ова два: први, да слично производи слично, или да последица личи на свој узрок; и други, да ствари које су једанпут биле једна с другом у додиру продужују да делују једна на другу и на раздаљини, после престанка физичког додира” (Ц.Ц. Фрејзер, н.д., 20).

²¹ В. напомену 15.

²² В. одређења предочених базичних логичких категорија, у вези са дефинисањем *суда*, у: Гајо Петровић, *Логика*, Дневник, Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, 50-55.

(мисаони чин), усмерено на успех читаве магијске акције.²³ За спровођење магијске акције такође је неопходно и придржавање правила заснованих на 1) просторном, 2) временском и 3) динамичном контексту (контекст кретања). Приликом свеобухватне и сложеније конципиране анализе целокупног магијског чина треба узимати у обзир и 4) личности, објекте и појаве које учествују у магијском чину, 5) основни циљ и функцију магијског чина, тј. одговарајући узрочно-последични контекст и 6) карактеристике личности и објеката (присутних у магијском чину), затим 7) начине извођења магијских радњи у оквиру глобалног магијског чина, као и 8) количине и бројеве.

У ствари, сви претходно изнесени чиниоци обухваћени су поменути примарним језичким моделом (као саставни аспекти примарне структуре мишљења), такође коришћеним приликом анализе бајке и других феномена из области културе. Овај модел је одређен категоријама које, сажето и илустративно, можемо означити на следећи начин: ко (личност/биће) – што (функција) – шта (радња) – какво (квалитет) – колико (квантитет) – како (начин) – где (простор) – када (време) – куда (кретање).²⁴

Конкретизоване представе (манифестних израза) структуре магијског мишљења. Полазећи од претходно изнесених начела, општи принцип конкретизованог функционисања магијског мишљења може се, експериментално и у сажетом облику (а у вези са примарним логичким моделом), представити на следећи начин:

A(+ -) П (+ -) У (+ -) ; Б / Н

Значења предочених симбола су следећа:

A = исто (једно, слично, теза); први елемент у релацији A – B

+ = успостављање контакта и изазивање одређене последице

– = успостављање контакта и потирање одређене активности или појаве,
односно њено спречавање

П = партикуларно (једном у контакту...;део...); ознака првог члана у односу П – У

У = универзално (...увек у контакту; ...целина); ознака другог члана у односу П – У

Б = различито (друго, слично, антитеза); други елемент у релацији A – B

Н = нужно (аподиктичко) – (тј. нужно долази до жељене последице, уколико се примени одговарајући поступак).

²³ В., у вези с овим разматрањима, и: Никита Иљич Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш, 1995. Овај аутор- закључује како „традиционални обред јесте културни текст, који у себе укључује елементе који припадају различитим кодовима: *акционалном* (обред је редослед одређених ритуалних радњи), *реалном* или *предметном* (у обреду се обављају радње с неким свакодневним предметима, или са специјално израђеним ритуалним предметима), *вербалном* (обред садржи усмене формуле, пропратне речи, добре жеље и сл., а овде такође спадају и терминологија и имена), као и *персоналном* (ритуалне радње врше одређени извођачи и могу да буду упућене одређеним лицима или персонажима), *локативном* (радње су прилагођене ритуално важним елементима спољашњег или унутрашњег простора, или су уопште просторно оријентисане – горе, доле, у дубини итд.), *темпоралном* (радње се, по правилу, обављају у одређено доба године, дана, или после некаквог догађаја, породичног, друштвеног и сл.), *музичком* (у споју с речју или независно), *ликовном* (ликовни симболи ритуалних предмета, хране, одеће, прибора и сл.) итд.” (Н.И.Толстој, н.д., 141). Такође упоредити (у ширем контексту) и истраживачке приступе везане за структурно и комуникацијско проучавање обреда и митова у: Klod Levi-Stros, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977; Edmund Lič, *Kultura i komunikacija*, Prosveta – XX vek, Beograd, 1983; Ivan Kovačević, *Semiologija rituala*, Prosveta, Beograd, 1982. итд.

²⁴ В. у: И. Тодоровић, *Опште одређење бајке...*, поглавље III.

Предочена формула је у непосредној вези и са општом формулом (раније поменутог првог аналитичког система) којом се – такође у једном експерименталном виду – може представити структура бајке²⁵:

$$\begin{matrix} + \\ \Pi^{(M)} \\ \text{У} \end{matrix} \text{А} \begin{matrix} - \\ \text{А}^{(H)} \\ \Pi \end{matrix} \quad \left(\begin{matrix} \Leftrightarrow \\ \text{У} \end{matrix} \begin{matrix} + \\ \Pi^{(M)} \\ \text{Б} \end{matrix} \begin{matrix} - \\ \text{А}^{(H)} \\ \Pi \end{matrix} \right)$$

Илустративне спецификације. На овом месту презентоваћемо и једну дигресију у виду примера како елементи предочене *сажете* структурне формуле магијског мишљења могу бити илустративно (и експериментално) спецификовани²⁶:

А: А („једно“=Ј); А („исто“, „слично“=Ис); А („различно“=Р); А („супротно“=Су)
 Б: Б („друго“=Д); Б („исто“, „слично“=Ис); Б („различно“=Р); Б („супротно“=Су)

+: +(афирмативно=„изазива“=Из); +(афирмативно=позитивни циљ=Ци); +(остваривање контакта=Ко);
 +(поседовање одређеног квалитета =По)

—: —(негативно=„потирање“=По); —(негативно=негативни циљ=НеЦи);
 —(онемогућавање контакта=НеКо); —(одсуство одређеног квалитета=Од)

²⁵ В. исто, поглавље III. На овом месту је – с обзиром на то да је реч о сложеној проблематици – неупутно (из разлога разводњавања и претераног усложњавања основног текста) детаљније образлагати, анализирати и представљати предочену општу структуру бајке (у складу са поменутиим првим аналитичким системом), тако да ће то бити урађено у неком од наредних радова, а у оквиру реализације поменутог трећег дела опширно конципираног ауторског пројекта (*Базични обрасци и митско-ритуални системи духовне културе Срба – у контексту разматрања универзалне структуре мишљења I-III – в. напомену 7*). О основним одредницама поступка, тј. динамике и методологије, (ре)конструкције базичне структуре бајке – са нагласком на комуникацијској димензији (уз узимање у обзир и признавање резултата В. Пропа – в. напомену 41 – који су представљали основу за ауторова истраживања и који су инкорпорирани у други аналитички систем разматрања бајке) в. у: И. Тодоровић, *Опште одређење бајке...* Уколико проширимо општу формулу бајке – у складу са усложњеним сагледавањем основне радње бајке као комуникације између главног лица-јунака бајке (А) и његовог противника (Б) – онда се ова општа формула може представити у наведеном облику, са десним делом формуле (у вези са одредницом Б која допуњава основну општу формулу – базирану на одредници А као самосталном примарном елементу – предочену у наведеном раду; в. у: исто, поглавље III) представљеним у загради. Значење предочених симбола (који формирају на овом месту изнесену усложњену формулу) је следеће – у складу са представом структуре бајке као израза поменутог *примарног логичког модела*: + (= афирмативно), – (= негативно), У (= универзално), П (= партикуларно), П(М) (= проблематичко = могуће = неодређено), А(Н) (= аподиктичко = нужно = одређено); А = главно лице – јунак бајке (= исто, једно = логички субјекат), Б = јунаков противник тј. противници (= различито, друго = логички предикат). У вези са тумачењем (структуре) бајке в. и: И. Тодоровић, *Ритуал ума*, 417-419; исти, *Митска истина Срба*, 232-239. Наравно, на овом месту смо (као што је већ речено) само назначили неке од смерница у проучавању структуре бајке.

²⁶ У сваком случају, у сврху детаљнијег предочавања функционисања ових (превасходно радних) одредница – у оквиру одговарајућих магијских синтагми – неопходно је изнети већи број примера; исто тако, уз коришћење усложњене методолошке перспективе може се, у овом контексту, навести и већи број специфичних одредница, односно знакова.

П: П(партикуларно-просторни аспект=Пр),
 П(партикуларно-временски аспект=Вр),
 П(партикуларно-динамичка оствареност=До),

У: У(универзално-просторни аспект=Пр),
 У(универзално-временски аспект=Вр),
 У(универзално-универзална оствареност=Уо),

Н(А): Н(А) [нужно – (или) – аподиктичко]

М(П): М(П) [могуће – (или) – проблематичко]

Тако – рецимо (у складу са претходно изнесеним симболима) – магијска синтагма *слично изазива слично* може бити представљена на следећи начин:

$$A^{(Ис)} +^{(Из)} B^{(Ис)}$$

У случају синтагме *слично потиरे слично* функционише следећа формула:

$$A^{(Ис)} -^{(По)} B^{(Ис)}$$

Синтагма *супротно изазива супротно* (била би представљена овако):

$$A^{(Су)} +^{(Из)} B^{(Су)}$$

Синтагма *супротно потире супротно*:

$$A^{(Су)} -^{(По)} B^{(Су)}$$

Синтагма *једном у контакту увек у контакту*:

$$П^{(ВР)} +^{(Ко)} У^{(ВР)}$$

Синтагма *део замењује целину*:

$$П^{(ПР)} +^{(Ко)} У^{(ПР)}$$

Свакако постоје и друге могућности представљања општих структурних модела разматраних појава. На пример, општа, апстрактна формула структуре магијског мишљења могла би се представити и овако:

$$\begin{array}{l} A + B \quad | \quad H \\ P - U \quad | \quad (M) \end{array}$$

На овом месту је изнесен покушај најопштијег знаковно-појмовног одређења (структуре) магијског мишљења – на конкретним примерима из корпуса народне медицине, забележеним у области Тамнаве. Изнесена општа формула у ствари почива пре свега на базичним *релацијама* (А – Б, П – У) – где појединачни елементи добијају своје право значење тек у оквиру одговарајућег односа.

Предочене формуле су, пре свега, радног карактера, са основним циљем да укажу на могућности знаковног представљања и симболичке спецификације сложенијих културних система. Изнесене опште формуле могле би бити проширене у оквиру покушаја практичне диференцијације семантичких поља која се везују уз базичне одреднице (на пример: Бд, Бис итд. – у односу на Б). Другим речима, подразумева се да овим примерима није исцрпљена целокупност могућности предочавања наведених значењских корпуса базичних одредница.

Све презентоване ознаке могле су бити осмишљене, како знаковно тако и термилошки, и на другачије начине, али базични појмовни контексти на које се односе ове ознаке ипак имају објективни карактер и неизоставни су, саставни елементи структуре магијског мишљења.

Изнесене формуле су предочене у аналитичком облику – где су основни семантички контексти разложени на саставне елементе, на основу две базичне релације (А – Б, П – У) које су међусобно испреплетане – али би другачији приступ могао инсистирати и на уопштенијем (у већој мери синтетичком) начину представљања базичног процеса, односно магијске синтагме. Исто тако, другачији приступ би такође могао ставити нагласак и на додатно аналитичко структурно диференцирање предочених формула, односно на покушаје представљања још сложенијих базичних представа и модела.

Према томе, овај начин приказивања општих и конкретних магијских синтагми – у оквиру покушаја реконструкције базичне структуре магијског мишљења – оставља простор за даљу дораду (може се и усложњавати и редуковати) и одговарајуће прилагођавање конкретним ситуацијама, тј. магијским синтагмама – а примена овог метода, уз одговарајуће прилагођавање и допуне, могућа је и у оквиру ширег митско-ритуалног контекста, тј. у сврху одређења основних принципа религијско-митско-ритуално-магијског мишљења, у најширем смислу.

Магијске формуле – конкретни примери. У циљу илустрације и додатне конкретизације (практичне примене) магијских формула – можемо навести мноштво упућујућих примера заснованих на одговарајућој етнографској грађи:

1) *Магијска синтагма: Чмичак се добија када на некога намигне трудна жена.*²⁷

Објашњење: Чмичак (чм) представља испупчење на оку, а трудница (тр) такође има испупчење; намигивање (на) је чин који се спроводи оком, и којим се остварује контакт између труднице и онога ко добија чмичак. Другим речима: слично производи слично, тј. испупчење стомака код труднице – успостављањем магијске везе путем намигивања (које потенцира око као локацију ка коју се усмерава магијска енергија) – изазива појаву испупчења на оку онога према коме је трудница намигнула. У ствари, намигивањем се остварује магијски контакт који наставља да траје (оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту). Према томе, овде је на делу принцип: једном у контакту – увек (и даље) у контакту (с тим што је у овом случају реч о *енергетском контакту*, који се остварује намигивањем, за разлику од физичког контакта – који се у магијској пракси остварује непосредним додиром).

Магијски принцип: Слично производи слично (+ оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту).²⁸

*Магијска формула*²⁹:

²⁷ В. у: И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине...*, 144.

²⁸ Ово су два најопштија и базична магијска принципа, најчешћа у пракси; в. напомену 20.

²⁹ На овом месту, у складу са концепцијом рада, магијске формуле и одговарајуће коментаре дајемо у најсажетијем облику. Симболичка синтагма предочена у (угластој) загради могла би бити представљена и на друге начине; ово је – пре свега – приказ *једне* могућности, у складу са начелима одговарајућег аналитичког система. Додатне словне ознаке које стоје уз основне симболе – типа: ТР = трудница, НА = намигивање итд. – имају за циљ допунско конкретизовано представљање одређеног члана магијске синтагме, односно формуле.

(тр)А ^{Ис}	[+	П _{НА}	+	У]	+	Б _{ЧМ}	/ Н
			(→)				
⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓	⇓
трудница = личност која одашиље магијску информацију	поседовање могућности преношења магијске информације = особина коју поседује главни комуникатор	магијски акт: нами- гивање = (основна магијска радња) = одашиља ње информације	успоста- вљање енергетског контакта тј. непосредне комуника- ције	примање информа- ције: везивање труднич- них својстава за другу особу	реализаци- ја магијске идеје у виду чмичка оку друге особе - која је об- јекат инфор- мисања	поја- ва чмич- ка на оку друге особе - која је об- јекат инфор- мисања	необходност деловно- сти чина

2) Поступак за ослобађање од чмичка заснива се на магијској синтагми аналогној претходној. Наиме – онај ко има чмичак ослобађа га се тако што ће намигнути према неком другом.³⁰

Магијски принцип: Слично производи слично (+ оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту).

Магијска формула:

$$A_{\text{ЧМ}} [+ P_{\text{НА}} + У] + B_{\text{ЧМ}} / Н$$

Објашњење: ова магијска синтаagma базира се, дакле, на истој формули као и претходна, с тим што у овом случају није реч о симболичном трансформисању једне карактеристике (трудничин стомак тј. испупченост) у другу (испупченост на оку – чмичак), већ непосредно преношење (једна особа која има чмичак преноси га другој).

3) Такође, начин ослобађања од чмичка (тј. „преношење” чмичка) је и следећи: *чмичак се обрише новчићем, а новчић се затим баца на раскрсницу – и ко нагази новчић добиће чмичак*³¹ (магијска синтаagma).

Објашњење: Ова магијска синтаagma заснива се на два основна и једном медијалном току. У првом току, онај ко има чмичак магијским путем преноси, непосредним

³⁰ В. у: И. Тодоровић, *Прилог проучавању народне медицине...*, 144-145.

³¹ Исто, стр. 145.

контактом (брисање = бр) то својство на новчић (но) и баца га на раскрсницу (ра), као медијални објекат погодан за пренос магијске енергије (медијални ток). Након тога (друга магијска подсинтагма) – онај ко нагази (нг) новчић „преузима” и чмичак, с обзиром на то да, по принципима магијског мишљења, „оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту” (након трљања чмичка новчић је преузео његова иманентна својства и задржао их), тј. да „слично производи слично” (чмичак се путем *медијалних објеката* као што су новчић и раскршће преноси са једне особе на другу).

Магијски принципи: Слично производи слично (+ оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту).

Магијска формула:

$$(I) \quad A_{\text{ЧМ}} [+ П_{\text{БР}} + У] + Б_1(\text{НО/ЧМ})$$

$$(I-II) \quad Б_1 + Б_2(\text{НО/РА/ЧМ})$$

$$(II) \quad Б_2 = A_2 [+ П_{(\text{НГ})} + У] + Б_3(\text{ЧМ}) / Н$$

Основни принципи. Осим предочених илустративних минијатура, навешћемо још неколико примера конкретног манифестовања основних принципа магијског мишљења. Тако је базично начело по којем *слично потире слично* присутно, на пример, у следећим магијским синтагмама: жутица се лечила тако што се златни дукат стављао у воду и то се пило; од воска се правила шољица у коју се сипала вода – ово преноћи, па болесник сутрадан пије ту воду; жутица се лечила и тако што се жута трава кувала и пила.³² У свим овим случајевима жута боја се користи за лечење „жуте болести” – жутице, по хомеопатској идеји да „слично потире слично” уз, наравно, присуство принципа да – оно што је једном било у контакту и даље остаје у контакту.

Принцип да слично потире слично присутан је, примера ради, и у следећој магијској синтагми: особе које имају богиње покривале су се нечим црвеним да би богиње што пре „изашле”.³³ На истом принципу базира се и идеја – да се након уједа пса узима зрно пасуља у боји каква је била глава пса, односно да се ово зрно располати и привије на место уједа.³⁴

Такође, треба нагласити и да принцип *слично изазива слично* (који је најчешћи међу манифестним облицима магијског мишљења) може бити потенциран и формом вербалног чина. Такав случај видимо у вербалној формули „бежи грозн-ица, јури те удов-ица”³⁵, где се појављују исти наставци („ица”), који – по принципима магијског мишљења – призивају и одговарајућу семантичку повезаност. На пример (у другом карактеристичном случају) „сврачије – свачије” налази се наспрам аналогне синтагме „тичије – ничије”, у оквиру магијске вербалне формуле „имам ноге сврачије, музем краве свачије”, на коју се одговара комплементарним обликом „имам ноге тичије, нећеш више (мусти) ничије”³⁶.

³² Исто, стр. 147-148.

³³ Исто, стр. 147.

³⁴ Исто, стр. 144.

³⁵ Исто, стр. 148.

³⁶ Исто, стр. 140.

Примера ради, наведени принцип егзистира и у распрострањеној магијској идеји да одбрајати треба „на силаску дана”, односно сунца, после дванаест сати, јер се верује да, као што „силази” дан, тако исто „силази” и болест. На истом принципу засновано је и веровање да „за напредак” треба обављати ритуале до поднева, тј. док „напредује дан”.³⁷

Принцип да слично изазива слично је на исти начин свеприсутан и у бројним другим веровањима и магијским радњама: сугреб (су-греб) се добија када се нагази на место где је куче гребало земљу; брадавице настају када се дође у додир са мокраћом жабе (с обзиром да жабе поседују красте, тј. брадавице); брадавице су се лечиле и тако што се изговарало „новљак на небу, а брадавице на земљу” – и када се то изговори, пљусне се три пута хладном водом по брадавици и верује се да ће (по принципу – слично изазива слично) како вода падне и те брадавице отпасти; чмичак се добија када се нагази на мокраћу труднице (у неким верзијама – на раскршћу); по сличном принципу, чмичак ће израсти на оку онога ко је намигнуо трудној жени, или када трудна жена неке пређе пут; код болести очију – очи се испирају водом у којој је на Видовдан била потопљена трава видовчица (у овом случају је на двоструки начин – Видовдан + видовчица – потенцирана реч *вид*, која указује на здравље очију и добар вид)³⁸ итд.

Такозване „мртвачке чини” такође су засноване на принципу да слично производи слично: ако се неком да да попије воду у којој је купан мртвац, он ће ићи као мртвац или ће живети без воље, ни жив ни мртав, или ће се после тешко разболети и умрети; мртвачка вода може да се пролије у туђе двориште и (по принципу *једном у контакту и даље у контакту*, који се појављује заједно са принципом *слично производи слично*) када неко нагази ту воду – он „покупи чини”³⁹ итд.

Принцип да *супротно потиरे супротно* присутан је, на пример, у следећој магијској синтагми: кад неко има *грозницу* (=вруће), у највећој температури му се доводила удовица која проспе *хладну воду* (=хладно) на болесника.⁴⁰

Принцип да *супротно изазива супротно* присутан је, рецимо, у општераспрострањеном веровању да – када се сања нешто *лоше* („рђаво”) – десиће се нешто *добро* (односно „лепо”).

Завршно одређење. Слични примери могу се навести у неограниченом броју, али би то и сувише разводнило овај рад, у складу са његовом основном наменом и одговарајућим методолошким поставкама.

У претходном тексту могле су се сагледати могућности сажетог општег (као и знаковно-симболичког) представљања основних процеса карактеристичних за магијско мишљење, у оквиру народне медицине, а у вези са комплементарним митским мишљењем. Другим речима, видели смо да је могуће и наизглед изузетно сложене процесе свести на симболички сажет систем (слично као што је В. Проп бајку свео на неколико основних начела и симбола)⁴¹ – сачињен од невеликог броја основних одредница, а базиран на *примарном језичко-логичком моделу*, односно на основном моделу *примарне структуре мишљења*.⁴² Другим речима, приметили смо да се свака *магијска синтагма* може разложити на своје саставне (елементарне) делове и представити као логичко-лингвистичка формула, која са математичком прецизношћу сведочи о релацијама унутар магијске синтагме.

³⁷ Исто, стр. 143.

³⁸ Исто, стр. 144.

³⁹ Исто, стр. 141.

⁴⁰ Исто, стр. 148.

⁴¹ В. у: V. Prop, *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd, 1982, 33-37.

⁴² В. напомене 1 и 2.

Наравно, као што је већ речено, и овај рад треба посматрати у склопу знатно ширег научно-истраживачког опуса, односно у непосредној вези са широко конципираним разматрањем базичних идејних образаца и митско-ритуалних система српске народне религије и универзалних карактеристика људског ума.⁴³

На овом месту су разматрани само они аспекти тзв. „магијског мишљења” (у народној медицини) који су у вези са његовом комуникацијском структуром. Наравно, феномен магијског поимања стварности и одговарајуће праксе је далеко шири и могао би се анализирати са више становишта, превасходно у релацији са многобројним, изразито неетичким аспектима практиковања магије, што је у непосредном односу и са аналогним негативним реакцијама друштвене заједнице.⁴⁴

РЕЗИМЕ

СЛИЧНО И СУПРОТНО ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КОМУНИКАЦИЈСКЕ СТРУКТУРЕ МАГИЈСКОГ МИШЉЕЊА У НАРОДНОЈ МЕДИЦИНИ

Феномен *магијског*, као и одговарајућег специфичног мишљења и система идеја, прелио се из традиционалне културе у многобројне савремене контексте, опстајући у различитим формама. У овом раду, разматрани су базични постулати магијског мишљења, односно његова комуникацијско-логичка структура. Једна од основних теза је да магијско мишљење, на којем је базирана народна медицина Срба, може бити представљено уз помоћ сажетих формула које приказују његову суштину. До ове базичне структуре могуће је доспети на објективан и научно утемељен начин. Структура специфичне магијске логике је на овом месту приказана у крајње сажетом виду, заснивајући се на резултатима ранијих истраживања и моделима тзв. *универзалне примарне структуре мишљења*, која је осмишљена и представљена у претходним студијама. Конкретизоване представе структуре магијског мишљења изнесене су на основу непосредне етнографске грађе, у циљу илустративне спецификације присуства примарног логичког модела у основи магијског мишљења.

Ивица Тодоровић
Етнографски институт САНУ

⁴³ В. напомене 1 и 2.

⁴⁴ О сродној проблематици у ширем контексту в.: И. Тодоровић, *Народна медицина некада и данас*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Зајечару 2006, Институт за савремену историју, Београд – Зајечар (у штампи). Као посебно пластичну илустрацију употребе магије у општем савременом контексту и драгоцен извор за одговарајућа истраживања в. књигу: Светозар Ђ. Радишић, *Магија у неокортикалном рату*, Мирослав, Београд, 2005.